

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОДАТКОВІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF LIABILITY FOR TAX OFFENSES

Смакограй М.К., аспірант кафедри адміністративного
та фінансового права

*Навчально-науковий інститут «Юридичний інститут Державного вищого навчального закладу
«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»*

Стаття присвячена проблематиці правового регулювання відносин, що виникають у разі встановлення відповідальності за податкові правопорушення. Констатовано, що зловживання правом належить до системи юридичних фактів, які спричиняють правопорушення, через котрі може наступати юридична відповідальність у податкових правовідносинах. На нашу думку, одним із недоліків правового регулювання є існування можливостей для зловживання правом, на відміну від дозволеного обходу закону. Зловживання правом може існувати як з боку платників податків, так і з боку контролювальних органів та суду.

Зловживання правом з боку платників податків є оскарженням податкового повідомлення-рішення в адміністративному порядку без наявних на те підстав, оскільки така скарга зупиняє виконання платником податків грошових зобов'язань до кінця процедури адміністративного оскарження.

Прикладом зловживання правом з боку судів є ігнорування волі законодавця в частині імперативного врегулювання відносин, котрі склалися під час судового оскарження повідомлення-рішення після його оскарження в адміністративному порядку, а саме безпідставне встановлення строку на судове оскарження в 1095 днів замість визначеного законодавством одного місяця.

Цей випадок ілюструє, як вищий суд у системі судуострою України свавільно, всупереч принципу правової визначеності, підмінює собою наявне законодавство, втручаючись у повноваження законодавчої гілки влади.

Виправити таку помилку стало можливим лише після отримання Верховним Судом України права відступити від попередніх правових висновків у зв'язку з тим, що з початку діяльності Верховного Суду вперше було поставлено правове питання застосування норм права в частині строку звернення до суду з вимогами про скасування податкових повідомлень-рішень після використання процедури адміністративного оскарження. З огляду на це запропоновано відновити практику надання роз'яснень щодо аспектів застосування норм права у певних правовідносинах за допомогою листів.

Ключові слова: правове регулювання, фінансова відповідальність, податкове правопорушення, зловживання правом, верховенство права.

The article is devoted to the issue of legal regulation of relations arising in the case of establishing liability for tax offenses. It is stated that the abuse of rights belongs to the system of legal facts that cause offenses for which there may be legal liability in tax relations. In our opinion, one of the shortcomings of legal regulation is the existence of opportunities for abuse of rights, in contrast to the permitted circumvention of the law. Abuse of rights can exist both by taxpayers and by regulators and the courts.

It is an abuse of rights on the part of taxpayers to appeal a tax notice-decision in an administrative manner without any grounds; as such a complaint suspends the taxpayer's performance of monetary obligations until the end of the administrative appeal procedure.

An example of abuse of rights by the courts is ignoring the will of the legislator in terms of imperative settlement of relations formed during the judicial appeal of the notice-decision after its appeal in administrative order, namely unfounded time limit for judicial appeal of 1095 days instead of one month.

This case illustrates how the Supreme Court in the judicial system of Ukraine arbitrarily, contrary to the principle of legal certainty, replaced the existing legislation, interfering in the powers of the legislative branch of government.

It became possible to correct such an error only after the Supreme Court obtained the right to depart from previous legal opinions, due to the fact that since the beginning of the Supreme Court, for the first time, the legal issue of the application of the rules of law in terms of the period for appeal to the court to cancel tax assessment notices after using the procedure of administrative appeal was raised.

Key words: legal liability, tax offense, abuse of law, common sense, rule of law, legal certainty.

Постановка проблеми. Сучасна динамічність податкових правовідносин спричиняє існування проблем в їх правовому регулюванні. Однак у правовідносинах щодо встановлення фінансової відповідальності за податкові правопорушення однозначність тлумачення, а отже, й застосування норм податкового права має важливе значення. Недопустимим є існування недоліків у правовому регулюванні таких правовідносин, а в разі їх встановлення вони потребують негайного вирішення, найчастіше судом, зокрема й за допомогою правових позицій Верховного Суду.

Аналіз останніх публікацій. Питання удосконалення правового регулювання фінансової відповідальності за податкові правопорушення досліджували З.М. Будько, Е.С. Дмитренко, І.В. Лещух, О.В. Макух, М.І. Мельник, О.М. Мінаєва, Ю.С. Назар, Ю.О. Ровинський. Однак ці та інші автори детально не досліджували питання вирішення проблем правового регулювання фінансової відповідальності за податкові правопорушення крізь призму правових позицій Верховного Суду.

Мета статті – виявити наявні проблеми правового регулювання фінансової відповідальності за податкові правопорушення та запропонувати вирішення окремих із них через формування правових позицій Верховним Судом.

Виклад основного матеріалу. В юридичній літературі зазначено, що одним із важливих засобів організації правильного (належного) виконання приписів правових норм, попередження та припинення небажаної з погляду закону поведінки суб'єктів суспільних відносин виступає юридична відповідальність – об'єктивно необхідний за сучасних умов засіб забезпечення функціонування держави, суспільства, особи. Юридична відповідальність – це категорія, властива всім галузям права, інститут будь-якої правової системи, одна з істотних ознак права, необхідний механізм його дії [1, с. 108].

А.П. Чирков у контексті дослідження місця та ролі відповідальності зазначає, що існування відповідальності є об'єктивно зумовленим з огляду на те, що вона є явищем, яке забезпечує впорядкованість суспільних відносин, відповідальність відображає об'єктивну необхідність узгодження поведінки суб'єктів соціального спілкування. Соціальна відповідальність, її буття обумовлюються необхідністю підпорядковувати, координувати і коригувати в процесі спільної діяльності дії кожного з діями інших, приватний інтерес погоджувати із загальним [2, с. 8].

Слушним є зауваження стосовно змісту відносин юридичної відповідальності як сукупності прав та обов'язків

уповноважуючого і зобов'язаного суб'єктів, що виражається через заохочення за належну правомірну поведінку суб'єктів, передбачену правовими нормами, чи через примус до виконання приписів норм права в разі їх порушення [1, с. 111]. Проте ми змушені констатувати численні порушення приписів податкового законодавства, які досить часто впливають на подальшу діяльність платників податків та інших учасників податкових правовідносин.

Юридична відповідальність вважається особливим різновидом соціальної відповідальності, засобом державного забезпечення, охорони й захисту як природного, так і позитивного права у зв'язку з правомірною або протиправною поведінкою суб'єктів суспільних відносин [3, с. 24].

Варто вказати на досить цілісне визначення поняття «юридична відповідальність», запропоноване Е.С. Дмитренко: «...юридична відповідальність – це сукупність правовідносин (регулятивних та охоронних, матеріальних та процесуальних, простих і складних, одно- та двосторонніх, активних та пасивних, конституційних, адміністративних, фінансових, кримінальних) між уповноважувачим та зобов'язаним суб'єктами, що існують, змінюються та припиняються за фактом правомірної чи неправомірної поведінки їх суб'єктів» [1, с. 114].

Інші автори вважають, що юридичну відповідальність необхідно розглядати як правовідносини між суб'єктами права і системою соціального контролю (в особі її органів) у зв'язку зі здійсненням суб'єктом правової поведінки – правомірної чи неправомірної [4, с. 132].

Заслугує на увагу визначення юридичної відповідальності як явища об'єктивного права – це передбачені санкціями норм права, забезпечені можливістю застосування державного примусу несприятливі наслідки особистого, майнового чи організаційного характеру, яких відповідний суб'єкт права зазнає за вчинене правопорушення (порушення суб'єктивних прав) й які процесуально закріплені в передбаченому законодавством порядку [5, с. 36].

Варто зазначити, що відповідальність не може наступати без наявності такого юридичного факту, як факт вчинення протиправного діяння – делікт, правопорушення. Враховуючи предмет дослідження, необхідно звернутися до найбільш уніфікованого визначення цього поняття в системі податкового праворегулювання. Так, у ст. 109 Податкового кодексу України (далі – ПК України) вказано, що податковими правопорушеннями є протиправні діяння (дія чи бездіяльність) платників податків, податкових агентів та/або їх посадових осіб, а також посадових осіб контролювальних органів, що призвели до невиконання або неналежного виконання вимог, установлених цим Кодексом та іншим законодавством, контроль за дотриманням якого покладено на контролювальні органи [6].

Поняття правового регулювання наразі набуло досить сталого змісту, в цілому, тлумачити його зміст можна як вплив права в усіх його проявах на суспільні відносини.

Науковці до системи юридичних фактів, які спричиняють правопорушення, через котрі може наступати юридична відповідальність також і в податкових правовідносинах, відносять зловживання правом.

Зловживання правом (як юридичний факт у контексті фінансового права) розглядається як діяння, що може формально відповідати нормам фінансового права, однак водночас порушує права і законні інтереси інших суб'єктів та набуває суспільної шкідливості [7, с. 19].

Спеціальна юридична література визначає зловживання правом «як цілеспрямоване діяння певного суб'єкта фінансових правовідносин, що передбачає реалізацію його законно встановленого суб'єктивного права всупереч інтересам фінансово-правового регулювання і спричиняє шкоду або створює реальну загрозу її спричинення правам і законним інтересам інших суб'єктів правовідносин» [7, с. 19–20].

Зауважимо, що зловживання правом може бути вчиненим як з боку владних суб'єктів фінансових правовід-

носин, так і з боку зобов'язаних, і це негативне явище, на нашу думку, здебільшого пов'язано з недосконалістю фінансового законодавства. Однак трапляються випадки, котрі, хоча й спричинені початковою недосконалістю нормативно-правового регулювання, все ж набувають загрозливих масштабів, незважаючи на їх швидке вирішення. Сам факт такого вирішення може бути проігнорований як суб'єктами оподаткування, так і судом.

До того, як перейти до висвітлення конкретних випадків зловживання правом у контексті податкової відповідальності, вважаємо за необхідне наголосити, що одним із етапів податкової відповідальності є оскарження підстав для притягнення до податкової відповідальності – податкове повідомлення-рішення.

Згідно з п. 56.1 ст. 56 ПК України передбачено дві процедури оскарження: адміністративну (подання скарги до контролювального органу вищого рівня) та судову [6].

Відповідно до п. 56.15 ст. 56 ПК України скарга, подана із дотриманням строків, визначених п. 56.3 цієї статті, зупиняє виконання платником податків грошових зобов'язань, визначених у податковому повідомленні-рішенні (рішенні), на строк від дня подання такої скарги до контролювального органу до дня закінчення процедури адміністративного оскарження [6]. Якщо говорити про платників податків, то зазвичай таке зловживання пов'язано з їх бажанням зменшити податковий тягар і ухилитися від оподаткування [8, с. 25–27]. Д.О. Гетманцев із цього приводу зазначає: «Різновидом ухилення від оподаткування є зловживання платником своїми правами. Порушення законодавства в такому разі не має місця, адже платник в межах чинного законодавства вчиняє операцію або укладає правочини з єдиною або переважною метою – ухилитися від оподаткування або істотно зменшити податковий тягар. За кордоном така поведінка, що відбувається в межах закону, має назву «tax avoidance», на відміну від «tax evasion», що передбачає пряме порушення чинного законодавства при оподаткуванні» [9].

Таким чином, об'єктивно існує норма права, котра дозволяє зловживати правом без настання юридичної відповідальності будь-якого виду й не створює правових проблем великого масштабу. Однак така норма існує з добросовісною метою – надати суб'єкту оподаткування можливість оскаржити незаконне чи помилкове повідомлення-рішення.

Інші випадки існування зловживання правом можна віднайти у судовій практиці, де особливе місце займає практика Верховного Суду.

Загальновизнаним є факт, що судовий прецедент не визнається джерелом права в Україні, а отже, не має й прямого впливу на правове регулювання. На нашу думку, це твердження є вірним лише частково, адже норми Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України), зокрема § 3 гл. 11 КАС України, містять положення про розгляд зразкових справ [10]; зразкові рішення, котрі постановлені у цих справах, можна визнати квазіпрецедентом. Також звертають на себе увагу правові позиції Верховного Суду, котрі з огляду на норми Закону України «Про судоустрій і статус суддів» спрямовані на формування сталості та єдності судової практики, забезпечення однакового застосування норм права і подекуди підмінюють собою прямі норми чинного законодавства.

Так, Верховний Суд не тільки гарантує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом, про що зазначено в ч. 1 ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», а й забезпечує остаточне вирішення спору як суд останньої інстанції, адже саме рішення Верховного Суду мають гарантувати дотримання принципу правової визначеності (Верховний Суд постановляє остаточні судові рішення, які не можуть ставитися під сумнів) [11]. Крім того, на відміну від судів першої та апеляційної

інстанцій, саме Верховний Суд наділений правом відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду [11].

Як наголошує у своїх рішеннях Верховний Суд, «суди повинні уникати випадків правового пуризму, зокрема, скасування правомірних рішень, ухвалених відповідно до ustalenoї на той час судової практики, лише на тій підставі, що станом на час розгляду справи судом апеляційної та/або касаційної інстанції змінилось юридичне тлумачення відповідної правової норми» [11].

В контексті оскарження податкового повідомлення-рішення звертає на себе нова правова позиція Верховного Суду щодо строків судового оскарження повідомлення-рішення після проведення адміністративної процедури його оскарження.

Так, Верховний Суд у складі судової палати з розгляду справ щодо податків, зборів та інших обов'язкових платежів Касаційного адміністративного суду в постанові від 26 листопада 2020 р. по справі № 500/2486/19 сформував новий правовий висновок такого змісту: «...Верховний Суд у складі судової палати у цій справі відступає від висновку про застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в постанові Верховного Суду від 3 квітня 2020 р. у справі № 2540/2576/18, в частині того, що строк для звернення платника податків із позовом до адміністративного суду, зокрема після використання процедури адміністративного оскарження, становить 1095 днів із дня отримання платником податків рішення, що оскаржено, і вважає за необхідне сформулювати такий правовий висновок. Норма п. 56.18 ст. 56 ПК України не визначає процесуального строку звернення до суду і, відповідно, не є спеціальною щодо норми п. 56.19 ст. 56 ПК України. Водночас норма п. 56.19 ст. 56 ПК України є спеціальною щодо норми ч. 4 ст. 122 КАС України, має перевагу в застосуванні у податкових спорах і регулює визначену її предметом групу правовідносин – оскарження в судовому порядку податкових повідомлень-рішень та інших рішень контролювальних органів про нарахування грошових зобов'язань за умови попереднього використання позивачем досудового порядку вирішення спору (застосування процедури адміністративного оскарження – абзац 3 п. 56.18 ст. 56 ПК України). Вона встановлює строк для їх оскарження впродовж місяця, що настає за днем закінчення процедури адміністративного оскарження відповідно до п. 56.17 цієї статті» [11].

Видається досить абсурдним той факт, що суди знали про зміни в законодавстві, на котрі вказує і Верховний Суд у постанові від 26 листопада 2020 р. у справі № 500/2486/19, зокрема, «Законом України від 7 липня 2011 р. № 3609-VI «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення окремих норм Податкового кодексу України», який набрав чинності 6 серпня 2011 р., п. 56.18 ст. 56 ПК України викладено в новій редакції, в якій він не містить таких приписів, що були встановлені абзацом 2 у попередній редакції цього пункту. Тобто питання наявної на той час колізії вирішив сам законодавець» [11]. Таким чином, весь час із формування підходу визначення строку оскарження повідомлення-рішення після адміністративної процедури оскарження у 1095 днів, викладеного у листі Вищого адміністративного суду України від 10 лютого 2011 р. № 203/11/13-11, залишався незмінним.

У рішенні від 1 квітня 2008 р. № 4-рп/2008 у справі про Регламент Верховної Ради України Конституційний Суд України послався на те, що «поділ державної влади є структурною диференціацією трьох рівнозначних основних функцій держави: законодавчої, виконавчої, судової. Він відображає функціональну визначеність кожного з державних органів, передбачає не тільки розмежування їх повноважень, а й їхню взаємодію, систему взаємних стримувань та протидія, які мають на меті забезпечення їхнього

співробітництва як єдиної державної влади. Неухильне додержання органами законодавчої, виконавчої та судової влади Конституції і законів України забезпечує реалізацію принципу поділу влади і є запорукою їх єдності, важливою передумовою стабільності, підтримання громадського миру і злагоди в державі» [12]. Такою правовою позицією Конституційний Суд України підтвердив зв'язок принципу поділу влади та принципу правової визначеності, який полягає у визначеності органів законодавчої, виконавчої і судової влади, розмежуванні їх повноважень та взаємодії цих органів, що сприяє стабільності, підтриманню громадського миру, безпеки і злагоди в державі.

Отже, вищий суд у системі судоустрою України свавільно, всупереч принципу правової визначеності, підміняв собою наявне законодавство, втручаючись у повноваження законодавчої гілки влади. Звісно, цей випадок склався в межах повноваження суду на тлумачення норм права. Однак таке посилання не може прямо перекреслювати дійсну систему правових приписів, особливо в частині чітко визначених норм, які стосуються встановлення спеціальних процесуальних строків.

У цьому контексті слушними є думки О.О. Гайдуліна про необхідність використання при тлумаченні здорового глузду. На думку науковця, «здоровий глузд (sensus communis) в його широкому, системному розумінні – це особливим чином організований смисл, який є не лише конструктивним синтезом істини і цінності (така єдність гносеологічних та аксіологічних аспектів мислення притаманна будь-якому смислу), а проявляє свою «здоровість» як міру партикулярних і загальних, особистих і соціальних, підсвідомих і надсвідомих смислів. Будучи епістемологічною проєкцією ідеалу соціальної гармонії на процес мислення, здоровий глузд виконує функцію головного засобу долання замкненості «герменевтичного кола» і критерію адекватності результатів інтерпретації, яка за своєю суттю також є біполярним когнітивно-комунікативним процесом» [13, с. 422].

Таким чином, можемо констатувати, що суди допустили системну помилку, визнаючи існування юридичної колізії у випадку, коли така колізія вже була внормованою понад 8 років. Дивує інтенція Верховного Суду, в яку вкладений величезний сенс, – «натомість судова практика змін не зазнала» [11]. Суд цією фразою, здається, визнав, що до ухвалення постанови від 26 листопада 2020 р. був перекреслений увесь сенс принципу стримувань та протидія. Відбувалось ігнорування волі законодавця в частині імперативного врегулювання відносин, котрі склалися під час судового оскарження повідомлення-рішення після його оскарження в адміністративному порядку.

Можна стверджувати, що існування цієї проблеми правового регулювання не надто вплинуло на права та обов'язки платників податків, однак існування такого тлумачення сприяло реалізації практики недобросовісного обходу закону. Адже відбувалося штучне ухилення від відповідальності за податкове правопорушення через затягування процесу оскарження відповідного повідомлення-рішення, котрим така відповідальність покладалася. Таким чином, здійснювалось явне зловживання правом.

Звертають на себе увагу виправдання Верховного Суду: «Від початку діяльності Верховного Суду (15 грудня 2017 р.) перед ним не було поставлено правове питання застосування норм права в частині строку звернення до суду з вимогами про скасування податкових повідомлень-рішень після використання процедури адміністративного оскарження, що позбавляло Верховний Суд можливості здійснити аналіз застосування попередньої судової практики до нинішнього стану правового регулювання спірного питання і сформулювати правовий висновок задля забезпечення єдиної правозастосовної практики під час судового розгляду відповідних спорів» [11]. Здається, що така ситуація склалася через скасування практики

надання судам нижчих інстанцій роз'яснень щодо аспектів застосування норм права у певних правовідносинах за допомогою листів. Такий функціонал перейшов до формулювання правових позицій у постановках за конкретними справами. До того ж, невірне тлумачення норм права, свавільна підміна власними актами законодавства без наявності на те причини порушує принцип правової визначеності, котрий визнають складником принципу верховенства права, або імперативу правовладдя.

Європейська Комісія «За демократію через право» (Венеціанська Комісія) у доповіді «Верховенство права» від 4 квітня 2011 р. № 512/2009 наводить таке розуміння принципу верховенства права: «Всі особи та владні інститути в межах держави – публічні чи приватні – повинні підкорятись публічно створеним законам, які набувають чинності (загалом) наперед і на основі яких публічно здійснюється правосуддя, вони також повинні мати змогу користуватися благами цих законів» [14, с. 176].

Венеціанська Комісія вказує, що «позаяк судові рішення можуть установлювати, розвивати і прояснювати приписи права, їх доступність є складником юридичної визначеності» [15, с. 22]. Тобто загальний доступ до судових рішень, котрі містять правові позиції Верховного Суду, є елементом верховенства права. Однак, на нашу думку, не лише сам факт доступу до тексту рішень, а і правомірність, розумність положень, котрі у ньому викладені, є складником принципу правової визначеності, а отже, й імперативу правовладдя. Це доводить той факт, що вимоги правової визначеності поширюються не лише на норми права, а й на судові рішення.

Подібною позиції дотримується й Конституційний Суд України. У рішенні від 11 червня 2020 р. № 7-р/2020 Конституційний Суд України висловив таку позицію: «Вимогою верховенства права є дотримання принципу юридичної визначеності, що обумовлює однакове застосування норми права, недопущення можливостей для її довільного трактування. Юридична визначеність норми права є ключовою умовою забезпечення кожному ефективного судового захисту незалежним судом» [16].

Конституційний Суд у рішенні від 18 червня 2020 р. № 5-р(П)/2020 наголошує: «Принцип юридичної визначеності є істотно важливим у питаннях довіри до судової системи загалом та дієвості верховенства права (правовладдя)» [17].

Висновки. Джерелами проблем правового регулювання податкової відповідальності є не лише норми права, а й діяльність судів – судова практика. Перебирання судами повноважень законодавчої гілки влади виявляється у підміні нормативного регулювання свавільним судовим тлумаченням, котре не відповідає засадам здорового глузду та принципу правової визначеності. Яскравим прикладом такого випадку є скасування правової позиції, котра суперечить нормативному регулюванню строків судового оскарження податкового повідомлення-рішення після процедури адміністративного оскарження, через понад 8 років після врегулювання раніше чинної правової колізії, через яку було сформовано таку правову позицію.

Варто наголосити, що норми податкового законодавства потребують подальшого дослідження на предмет наявності недоліків, зокрема, наявності прогалин та колізій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дмитренко Е.С. Юридична відповідальність суб'єктів фінансового права у механізмі правового забезпечення фінансової безпеки України : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 592 с.
2. Чирков А.П. Ответственность в системе права : учебное пособие. Калининград, 1996. 77 с.
3. Іванова О.І. Юридична відповідальність як різновид соціальної відповідальності. *Вісник Академії адвокатури України*. 2012. Число 3. С. 21–26.
4. Мисак О.І. Теоретичні проблеми визначення змісту юридичної відповідальності. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 7. С. 129–132.
5. Каленіченко Л.І. Юридична відповідальність як явище об'єктивного права. *Право і безпека*. 2016. № 2. С. 31–37.
6. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2755-17> (дата звернення: 05.08.2021).
7. Макух О.В. Динаміка фінансових правовідносин: методологічний аспект : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2017. 26 с.
8. Оніщук Н.Ю. Правове регулювання протидії уникненню оподаткування: порівняльно-правовий аспект. *Фінансове право*. 2014. № 2 (28). С. 25–27.
9. Гетманцев Д.О. До питання про зловживання платниками податків своїми правами. URL: <http://jurblog.com.ua/2014/06/do-pitannya-pro-zlovzhivannya-platnikami-podatkov-svoimi-pravami/> (дата звернення: 25.06.2021).
10. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2747-15> (дата звернення: 07.08.2021).
11. Постанова Верховного Суду у складі судової палати з розгляду справ щодо податків, зборів та інших обов'язкових платежів Касаційного адміністративного суду від 26 листопада 2020 р. у справі № 500/2486/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93404515> (дата звернення: 25.06.2021).
12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ч. 2, 3, 4 ст. 219 Регламенту Верховної Ради України (справа про Регламент Верховної Ради України) від 1 квітня 2008 р. № 4-рп/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v004p710-08> (дата звернення: 05.08.2021).
13. Гайдунін О.О. Інститут інтерпретації (ius interpretatio = law of interpretation): методологічні засади цивілістичної теорії : монографія. У 2 т. Київ : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва ім. Ф.Г. Бурчака НАПрН України, 2020. Т. 1. 453 с.
14. Верховенство права : доповідь Європейської Комісії «За демократію через право» (Венеціанської Комісії) від 4 квітня 2011 р. № 512/2009. *Право України*. 2011. № 10. С. 168–184.
15. Головатий С.П. Мірило правовладдя : коментар ; глосарій. Київ : ВАІТЕ, 2017. 165 с.
16. Рішення Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційним поданням 55 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) ст. 375 Кримінального кодексу України від 11 червня 2020 р. № 7-р/2020. URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/7_p1_2020.pdf (дата звернення: 08.08.2021).
17. Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі за конституційною скаргою громадянки України Левченко Ольги Миколаївни щодо відповідності Конституції України (конституційності) припису п. 5 розд. III «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» від 2 березня 2015 р. № 213-VIII; від 18 червня 2020 р. № 5-р(П)/2020. URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/5_p2_2020.pdf (дата звернення: 08.08.2021).